

3. fejezet

Start a negyedikről

... amelyben bejárjuk három New York-i áruház negyedik szintjét, hogy megismerjük a kvantitatív szociolingvisztika módszertani alapfogásait; kiderül az is, hogy bár a társadalmi rétegződés megmutatkozik a nyelvben, szociolektusok mégiscsenegek; ismeretségbe kerülünk a társasnyelvészet egyik alapfogalmával, a változóval.

Kezdjük ismét Ann Arborral. 1992 októberében a város egyik szállodájának liftjébe öt, teljesen hétköznapiak látszó ember szállt be. A ruhájukon hordott kis táblácskákban sem volt semmi különleges, a megszokott névjelző volt, minthogy a szállodában éppen konferencia zajlott, az épületben nyüzsögtek a hasonló kitűzött hordó nyelvészek. A liftbe belépők egyike megkérdezte, hányadikra mennek, egy másik válaszolt, hogy a negyedike – erre mindannyian elkezdtek nevetni. A nyelvészeket sokan vélik kissé holdkóros, furcsa embeereknek, de a köznapi mondatot a társaság tagjai nem ilyesmi miatt érezték humorosnak. A lift utasai – a brit Lesley és James Milroy, valamint Peter Trudgill, a magyar Kontra Miklós és vagy a kanadai Jack Chambers, vagy a michigani Dennis Preston (az ötödik alak ki-létét, ha nem is balladai, de anekdotai homály fedi) – a *New Ways of Analyzing Variation* című, évente megrendezett konferencián vettek részt. Ezek a rendezvények a kvantitatívnek vagy variacionistának nevezett szociolingvisztikában tevékenykedők egyik legfőbb találka-helyének számítanak, az előadások pedig a nyelvi változatosság le-írásának és elemzésének elméleti és módszertani problémáival fog-lalkoznak.

A liftezőket többször fogjuk még emlegetni, minthogy a kvanti-tatív szociolingvisztika egyik alapító anyjáról, illetve alapító atyáiról

van szó, most csak annyit fontos elmondani róluk, hogy egyáltalán nem bogarasak. A külső szemlélőnek érthetetlen viháncolást a helyzetkomikum gerjesztette. Valódi volt a kérdés, valódi a válasz is: *fourth floor*, hiszen tényleg a negyedikre mentek. Ez a két szó azonban mindenkinek, aki az életben valaha, bárhol a világon szociolingvisztikát tanult, sokkal többet jelent puszta célmegjelölésnél: azt a vizsgálatot idézi, amely a tudományág egyik első fölmérése volt. Azért is nevezetes, mert a kutatás zseniálisan volt megtervezve: mindenre választ adott, amire a kutató kíváncsi volt, az adatgyűjtést torzító külső hatásokat sikerült minimálisra csökkentenie, és a kutató sok adatot szerzett igen rövid idő alatt.

Hol a cipőosztály?

A „Fourth floor”-vizsgálat tudománytörténeti szempontból is megérdemelné ugyan, hogy részletesen foglalkozzunk vele, de a fő ok most mégis az, hogy eredményei esszenciaként tartalmazzák mindazt, amit az azóta eltelt ötven évben a nyelvi változatosság és társadalom kapcsolatáról végzett kutatások kibővítve és finomítva, de lényegében minden vonatkozásban igazoltak. A következő leírás nem pusztán egy New York-i nyelvi sajátosságról szól tehát, hanem a nyelv változatosságának számos vetületéről. Ez az alap ahhoz, hogy képesek legyünk a bonyolultabb összefüggéseket is kibogozni.

Miről is volt szó? Aki manapság angolt tanul, az sokszor már választhat, hogy az „angol angol” (vagyis az ezzel azonosnak tartott **RP**, *received pronunciation*, közkeletű nevén „BBC English”) kiejtést akarja-e elsajátítani, vagy inkább az amerikai sztenderd kiejtést. Az első különbség, amit a szűz fül fölfedez a kettő között, hogy az RP-ben nem ejtik ki az *r*-t mássalhangzó előtt (pl. a *fourth* szóban), illetve szó végén (pl. *floor*), az amerikaiban viszont igen. Eredetileg természetesen a brit változatokban szintén ejtették az *r*-eket, sokban ma is ejtik, de Angliában egy idő után az számított elegánsnak, ha valaki

nem ejtette ezeket a hangokat, az amerikai sztenderd viszont az eredeti kiejtésváltozatot szentesítette. Így aztán Angliában azokat tekintették tanult embernek, akik nem ejtették az *r*-eket, Amerikában meg azokat, akik ejtették. Jó ideig kivételnek számított New York, ahol e tekintetben egészen sokáig az angol szabályt követték, s csak a 20. század második felében kezdtek egyre inkább az amerikai mintához alkalmazkodni.

Erre a változásra figyelt föl 1964-ben az akkor már a nyelvészdoktoriján dolgozó, korábban filozófiát is végzett, de egyébként vegyészmérnök William Labov, akit a kvantitatív szociolingvisztika megalapítójának szoktak tartani – mint láttuk, vannak még rajta kívül alapító atyák, de valóban, mindük közül ő a legalapítóbb (és ígérem, hamarosan az is kiderül, mi az a kvantitatív szociolingvisztika). Labovnak tehát az volt a benyomása, hogy az új forma New Yorkban egyrészt a felsőbb társadalmi körökhöz kötődik, másrészt hogy átfogóbb változás kezdete, tehát a fiatalabbak gyakrabban használják az *r*-es formákat, mint az idősebbek, s hogy a nyelvi környezet sem közömbös, mert a szó végén mintha gyakoribb lenne az *r* ejtése, mint mássalhangzó előtt. Ezt még kiegészítette azzal, hogy föltételezte: mivel tekintélyt kölcsönző változatról van szó, vélhetően gyakoribb az *r* ejtése akkor, ha az emberek jobban odafigyelnek a beszédükre.

Olyan vizsgálatot kellett tehát terveznie, amely egyszerre ellenőrzi az itt felsorolt hipotézisek mindegyikét, valódi adatközlőktől szerezzük hozzá az adatokat (tehát nem a nyelvész kollégát kérdezzük meg a folyosón, mit gondol minderről), kellő számú adatot biztosít az értelmes elemzéshez, és közben még leküzdí valahogyan a **megfigyelői paradoxonnak** nevezett istencsapását is. Kedves Olvasó, ha van kedve, szakítsa meg kicsit az olvasást, és gondolkodjon el rajta, hogyan oldaná meg mindezt egyszerre – a munka egyik legizgalmasabb része a kutatás megtervezése.

Nézzük, mire jutott Labov. Kétségtelenül igen szellemesen járt el. Kiválasztott három New York-i áruházat: megnézte, milyen lapokban hirdetnek, milyenek az áraik, s ebből nagyjából meg tudta

mondani, milyen a vevőkörük. Úgy találta, hogy a Saks leginkább a felső, a Macy's az alsó középosztályba tartozókat, az S. Klein pedig a kevésbé jómódúakat célozza meg. Abból indult ki, hogy az eladónak, ha sikeresek akarnak lenni, beszédükben is alkalmazkodniuk kell a vevőkör elvárásaihoz, tehát ha valóban társadalmi rétegződést mutat az *r* ejtése, akkor a Saks alkalmazottai több *r*-t fognak ejteni, mint a Macy's eladói, ők pedig többet, mint az S. Kleinben dolgozók. Labov bement tehát mindhárom áruházba, megnézte az eligazító táblán, mit árulnak a negyedik szinten, és ha mondjuk cipőt, akkor megkérdezte az eladókat, hol találja a cipőosztályt, ha konyhai eszközöket, akkor megkérdezte, hol találja a konyhai eszközöket. A válasz így biztosan a *fourth floor* volt – ezzel megvolt az adata a mássalhangzó előtti és a szóvégi helyzetben lévő *r*-ekre is. Az eladókorát meg tudta saccolni, tehát ellenőrizni tudta, hogy valóban gyakrabban ejtik-e a fiatalabbak az *r*-t. Már csak azt kellett megoldania, hogy olyan adatai is legyenek, amelyek figyelmesebb beszédből származnak, ezért úgy tett, mintha nem hallotta volna jól a választ, újrakérdezett, s az eladó, már kissé gondosabban, megismételte a *fourth floor*-t. Aztán Labov kissé távolabb húzódott, noteszébe bejegyezte, hogy melyik áruházban milyen korú és milyen nemű eladótól milyen válaszokat kapott, majd ment tovább a következő eladóhoz. Szerencséjére semmiféle biztonsági ember gyanakvását nem keltette föl, így hat és fél óra alatt 264 adatközlőtől 1056, a számára fontos szempontok szerint rendezett adatokból álló **korpuszt** kapott. Már ez is impozáns.

Ráadásul az elemzésből az derült ki, hogy Labov intuíciója csaknem tökéletesen működött. Az adatok szerint az *r*-t mindhárom áruházban gyakrabban ejtették a *floor*-ban, mint a *fourth*-ban; gyakrabban ejtették a jómódúak által látogatott Saksban, mint a középosztálybelieket megcélzó Macy'sben, legkevésbé pedig az S. Klein eladói alkalmazkodtak az elegánsnak tekintett kiejtéshez. Mindegyik áruházban gyakrabban fordult elő az *r* a figyelmesebben

ejtett ismétlésben, mint az első válaszban. Tulajdonképpen beigazolódott az is, hogy minél fiatalabb volt valaki, annál jellemzőbb volt rá az új forma, tehát az *r* kiejtése folyamatban lévő változást mutatott – de itt valami nem várt érdekességre bukkant Labov. Két áruházban az előzetesen föltételezett eredményt kapta, a „középső” réteget kiszolgáló Macy’sben azonban nem a fiatalabbak ejtették ki leggyakrabban az *r*-t, hanem a középkorúak.

Ha egyébként nem így gondolnánk, akkor ez a sorból kilógó adat meggyőzhetne arról, miért nem elég, ha a nyelvész saját nyelvérzékére és benyomásaira alapozza a nyelveírást: bármilyen pontos volt Labov intuíciója, soha nem fedezte volna föl azt a jelenséget, amelynek létezését azóta számos kutatás bizonyította, s amely a nyelv és a társadalom kapcsolatában igen fontos. Kiderült ugyanis, hogy azok a leghajlamosabbak a tekintélyes (iskolázottságot, felsőbb rétegekbe tartozást jelző) formákat a leggyakrabban használni, akik még nem tartoznak a legáhitottabb csoportba, de nagyon szeretnének a tagjává válni, vagy legalábbis oda tartozónak látszani. Azaz: a társadalmi rétegződésben középen, ha háromnál több szint van, akkor a felső szint alatt lévők. Akinek kevesebb az esélye a mobilitásra, az nem is törekszik rá olyan erőbedobással, mint akinek jobbák a kilátásai; aki meg már egyébként is a tekintélyes csoport tagja, annak meg nincs szüksége a nyelvhasználati stréberkedésre. Ezt a sokszor megfigyelhető jelenséget **szabálytúlteljesítésnek** hívják, s közeli rokona a **hiperkorrekciónak** nevezett jelenségnek, erről majd később beszélünk. 1986-ban Joy Fowler, 2009-ben Patrick-André Mather ismételte meg az áruházi kutatást, s mindketten ugyanazt az eloszlási mintát kapták, mint Labov – csak éppen 1986-ban minden érték tíz, 2009-ben minden érték húsz százalékkal magasabb volt, tehát Labovnak valóban az első szakaszban sikerült elcsípnie egy folyamatban lévő nyelvi változást. A 2009-es eredmények még egy pontban különböztek a korábbiaktól: időközben olyannyira elterjedtté vált az *r* kiejtése, hogy már nem lehetett kimutatni szabálytúlteljesítést.

Labov áruházi vizsgálata a „**gyors, névtelen adatgyűjtés**” módszerével végzett kutatás mintapéldája lett, s azóta is alkalmazzuk, leginkább arra, hogy nagy, költséges kutatásokat pontosabban tudjunk előkészíteni a gyorsan és olcsón beszerzett adatok segítségével – maga Labov is erre használta egyébként, az áruházi kérdezősködést a New York-i nyelvhasználati rétegződés átfogó vizsgálata követte. Mert bár ez a technika rendkívül hatékony, és a nagy tendenciákat elég pontosan tükrözi is, van egy súlyos hiányossága: az adatközlők háttéréről semmit nem tudunk a foglalkozásukon, nemükön és becsült életkorukon kívül. Márpedig kellene tudnunk még egyet s mást, ha a nyelvhasználat társas és társadalmi meghatározottságának finomabb rajzolatait is látni szeretnénk. Ezzel elérkeztünk annak tisztázásához, mi is az a sokat emlegetett kvantitatív szociolingvisztika.

Mi az a kvantitatív szociolingvisztika?

A szociolingvisztika – vagy társasnyelvészet – értelmezését már tisztáztuk az első fejezetben. Nézzük hát a kifejezés első felét.

Ha a szociolingvisztika, azaz társasnyelvészet szemléletével vizsgálódunk, akkor nem ússzuk meg, hogy mindenekelőtt adatokat gyűjtsünk: ez a fajta nyelvészet nem végezhető fotelból. Láttuk, vannak nyelvészeti iskolák, amelyek megelégednek azzal, ha a nyelvész saját nyelvismerete alapján írja le a nyelvet – pontosabban a társasnyelvészek szerint ilyenkor a nyelvész valójában nem a nyelvet, hanem saját nyelvét, azaz saját **idiolektusát** írja le. Ez is lehet érdekes, különösen a szerzőnek magának, de nem sokat árul el a nyelv tényleges, köznapi működéséről. Labov nem unalmában kérdezgette az eladókat, hanem mert a társasnyelvészet csak az empirikus adatokra épített leírást tartja értelmezhetőnek (tudom, hogy ezt már többször mondtam, de nem lehet elégszer hangsúlyozni). Az adatokat természetesen sokféle módszerrel összegyűjthetjük, de alapvetően kétféle megközelítésből választhatunk.

A kisebb közösségek nyelvhasználati szokásait, a nyelv identitásjelző szerepét, az udvariasság szabályait, a nyelvre vonatkozó népi ideológiákat s még számos más dolgot akkor ismerhetünk meg a legalaposabban, ha közelről, lehetőleg belülről van alkalmunk tanulmányozni a vizsgált közösségek nyelvi szokásait, nyelvről szóló vélekedéseit. Mivel ez lényegében a nyelvi viselkedés vizsgálata, nem meglepő, hogy ilyenkor a nyelvészek a közösségi szabályok, a kultúra leírására kidolgozott antropológiai eszköztárból merítenek sokat. A kutató, ha teheti, megpróbál beépülni a közösségbe, hogy ugyanúgy viselkedjenek vele, mint egymással, azaz **résztevő megfigyelést** végez, s a hosszabb, több részletet, apró finomságokat megvilágító interjúk számítanak az elsődleges adatgyűjtő eszköznek.

Ha pedig átfogóbb, nagyobb látószögű képet szeretnénk, mert a nyelvnek azokról a vonatkozásairól akarunk többet tudni, amelyek a kisebb-nagyobb közösségek hálózatának, azaz a társadalomnak a dinamikáját fedik föl, akkor rengeteg adatra, szintén sok, de kevesebb szemponttal jellemzett adatközlőre van szükségünk, s néhány kiemelt nyelvi jelenségre – az ilyen vizsgálatokban pedig elsősorban a szociológia módszereit használják, **kérdőíveket** és **strukturált interjúkat** (ezekben lényegében ugyanazt a témasort veszik végig valamennyi adatközlővel). Az adatokat aztán a társadalomtudományokban megszokott statisztikai kívánalmaknak megfelelően elemzik. A két megközelítés természetesen kiegészíti egymást, többnyire egy-egy kutató munkájában is, és azt sem nehéz kitalálni, hogy a kvantitatív szociolingvisztika az utóbbi megközelítés neve.

Nemlétező szociolektusok és létező változók

A kvantitatív társasnyelvészetnek a nyelvjáráskutatásban voltak előképei: Louis Gauchat már 1905-ben arra bátorította kortársait, hogy a nyelvjárási jegyek szimpla listázása helyett vegyék számba

azt is, milyen különbségek vannak egy-egy területen a különböző korú, nemű és településrészekben lakó emberek nyelvhasználatában – ő maga Svájc sajtjáról elhíresült Gruyère vidékén, a francia–német nyelvhatáron fekvő falucskában, Charmyban tette ezt. Akadtak ugyan követői, de a módszer aprólékos kidolgozására hatvan évet kellett várni.

Labov New York-i vizsgálatát (nem az áruházit, hanem az azt követő nagyobb kutatást) az elsők között követte, még hozzá fontos újításokkal az egyik Ann Arbor-i liftutas, PETER TRUDGILL norwichi fölmérése. Trudgill szülővárosából választott négy olyan körzetet, amelyek eltérnek egymástól az ott élők jövedelme, a lakóhely értéke, a háztartások átlagos fölszereltsége szempontjából – mintha mondjuk a Rózsadombot, valamelyik lakótelepet és Kőbánya elhanyagoltabb részeit vetné össze –, s ezekből aztán véletlenszerűen választotta ki adatközlőit. Az adatközlők nyelvhasználatában mutatkozó különbségeket, Labovhoz hasonlóan, Trudgill is osztályrétegződéshez kötötte, az osztályokat a jövedelem, a foglalkozás, az iskolázottság, a szülők iskolázottsága, a lakóhely összevont mutatója alapján határozta meg, s mint látni fogjuk, igen fontos eredményekre jutott. Mégis, legyünk elővigyázatosak: a nyelvhasználati jellemzők és a társadalmi osztályok egymáshoz rendelése veszélyes holmi, bánjunk vele óvatosan. Sokszor előfordul például, hogy a társadalmi osztályokhoz köthető nyelvhasználati jellegzetességek összességét szociolektusnak nevezik, de mi inkább ne tegyük, mert alaposan félrevehet.

Először is: a **szociolektus** fogalma azt a képzetet keltheti, mintha valóban szétválna a nyelvjárás és a szociolektus, ahogyan a „függőleges” és „vízszintes” tagolás sugallja. Erről szó sincs. Igaz, vannak olyan társadalmak – ilyen a magyar és a brit –, amelyekben a társadalmi hierarchia csúcsán álló nyelvváltozat nem tartalmaz olyan nyelvi egységeket, amelyek jól fölismerhetően földrajzi területhez köthetők. De vannak olyanok is, amelyekben a „műveltek”

értékelt beszédben jócskán találunk ilyen elemeket, például Németországban vagy az Egyesült Államokban. Másrészt a nyelvjárás, mint láttuk, Magyarországon is része a nyelv társadalmi tagolódásának: minél fölismerhetőbben nyelvjárásban beszél valaki, annál műveltelebbnek tartják. Éppen a kétféle szempont szétválaszthatatlansága miatt beszél Peter Trudgill és szerzőtársa, a talán ötödik liftutas JACK CHAMBERS – és őket követve aztán mindenki – egyszerűen dialektusokról abban a könyvükben, amely nélkül társasnyelvészeti képzés ma sem képzelhető el. Ebben az értelmezésben a **dialektus** egyszerűen nyelvváltozatot jelent, amelyet nem földrajzi *vagy* társadalmi jegyek jellemeznek, hanem a kettő elválaszthatatlan egésze.

Van ennél nagyobb baj is a szociolektus fogalmával. Tudjuk, a nyelvjárások sem határolhatók élesen körül, hiszen a földrajzi változatosságot létrehozó nyelvi egységek elterjedési határai, az **izoglosszák** nem esnek egybe. Mégis, elég sok olyan jegyet tudunk föl sorakoztatni, amelyekből be tudjuk azonosítani, hogy a nyelvterület melyik részéről származik, aki ezeket a nyelvi egységeket használja. Ugyanez azonban nem érvényes a társadalmi rétegződéssel kapcsolatban: nincsenek olyan nyelvi egységek, amelyek használata alapján elég biztosan meg tudnánk mondani, hogy az illető melyik társadalmi osztályból származik. Van olyan akadémikus, aki nyilvános megszólalásokban is **szukszüköl** (azaz mond ilyen mondatokat, hogy *ma tudtam meg, hogy elbalasszák a döntést*), és van olyan nyolc általánost végzett segédmunkás, aki akár a barátjával beszélgetve sem használja a „helytelenek” minősített változatot. Ha nem az iskolázottságot, hanem a jövedelmi viszonyokat nézzük, még zavarbajetőbb lesz a kép – mindannyian ismerjük a „kőbunkó újjazdagokról” szóló paródiákat és a diplomás munkanélküliekről szóló tényeket. Nyelvjárások tehát, úgy ahogy, de mégis vannak, hiszen földrajzi területek léteznek. Minthogy a CSENGETETT, MYLORD?-ban kifigurázott éles osztályrétegződés viszont nem létezik, szociolektusok sincsenek – legalábbis azokban a társadalmakban, amelyekben nincsenek átjárhatatlan különbségek a társadalmi csoportok között.

Ha a társadalom áthatolhatatlan falakat állít egyes csoportjai közé, akkor a szegregáció nyoma a nyelvben is meg fog jelenni. A kasztrendszer például ilyen nyelvi lenyomatot hoz létre: az ugyanazon a településen élő, de más-más kaszthoz tartozók nyelvhasználatában sokszor nagyobbak a különbségek, mint az ugyanahhoz a kaszthoz tartozó, de egymástól távol élő emberek beszédében. Ez azonban sokkal ritkább, mint ami a magyar társadalomra is jellemző. Ha azoknak a nyelvi egységeknek próbáljuk meghúzni a határait, amelyeket a társadalmi rétegződéssel szokás összekapcsolni, tehát az egyik halmazba megpróbáljuk besorolni azokat, akik – vegyük a legismertebb magyar jegyeket – **suksükölnek**, egy másikba azokat, akik **nákolnak**, a harmadikba azokat, akik úgy mondják, hogy *nem-e láttad*, akkor a halmazok csak részben fedik egymást. Pontosabban fednék egymást, ha egyáltalán létre tudtuk volna hozni őket – mert ez sem megy olyan könnyen, hiszen nem ritka, hogy ugyanaz az ember otthon suksüköl, a munkahelyén nem, vagy bizonyos mondatokban nákol, más mondatokban nem stb.

Mindez egyáltalán nem jelenti azt, hogy bizonyos társadalmi tényezők ne játszanának szerepet abban, hogyan beszélünk, csak bölcsebben járunk el, ha nem az eleve meghatározhatatlan osztályrétegződéshez idomított fiktív szociolektusok irányából indulunk el, hanem abból, ami ténylegesen létezik: ha a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőket próbáljuk kitapogatni.

Ehhez szükségünk van a **nyelvi változó** fogalmára, és egyébként is itt az ideje, hogy megismerkedjünk vele, mert enélkül eddig sem volt egyszerű a nyelv változatosságáról beszélni, innentől kezdve viszont egyenesen kínkeserves volna. Az iskolában tanult leegyszerűsített nyelvtan szerint a magyar nyelvben a mély hangrendű igék feltételes módját az egyes szám első személyben rendhagyóan képezzük: nem azt mondjuk, hogy *olvasnák*, hanem az illeszkedés szabályát felfüggesztve azt, hogy *olvasnék*. Az előíró szemléletű tanár ehhez hozzáteszi, hogy sokan mondják úgy is, hogy *olvasnák*, de az helytelen. A közvélekedés ennek megfelelően műveletlennek tartja

azokat, akikről a „helytelen” alakot hallják, azaz akik „nákolnak”. A nyelvészek ezzel szemben megállapítják, hogy a magyarban kétféle változata van a mély hangrendű igékhez kapcsolódó, feltételes módú, egyes szám első személyű toldaléknak, az egyik a *-nék*, a másik a *-nák*. Mindkettő pontosan ugyanarra való, de a társas jelentésük különbözik: az első alak semleges, a második használói viszont annak vannak kitéve, hogy mások iskolázatlannak, műveletlennek vélhetik őket, olyanok is, akik egyébként a világon semmit nem tudnak róluk. Mivel mindkét alak ugyanazt a funkciót látja el, valójában egyetlen nyelvi egységet alkotnak – az ilyen, többféleképpen megjeleníthető nyelvi egységeket nevezzük változónak, a változó lehetséges megjelenési formáit pedig **változatnak**. A mély hangrendű igékhez járuló, feltételes módú, egyes szám első személyű toldalék tehát változó a magyar nyelvben, hiszen többféleképpen is megjelenhet; a változó egyik változata a *-nék*, a másik a *-nák*. Nem szükségszerű, de általános, hogy az egyik változat a legnagyobb társadalmi tekintélyű, kiemelt nyelvváltozat, a sztenderd változat része, a másikat pedig enyhébben vagy erőteljesebben megbélyegzik (a megbélyegzésről később beszélünk még).

A változatok létéről persze más nyelvészeti iskolák is tudnak, de nem tulajdonítanak nekik különösebb jelentőséget, egyszerűen „szabad váltakozásnak” tartják, hogy mikor melyik változat jelenik meg. A társasnyelvészet nem hisz a „szabad váltakozásban”, s minden eddigi kutatás azt bizonyítja, hogy ezt jól teszi: előbb-utóbb kiderül, milyen rendezőelv irányítja, hogy ki mikor melyik változatot választja. A kvantitatív szociolingvisztika igazából azokat a szabályszerűségeket keresi, hogy a változók eltérő változatai milyen társas vagy nyelvi jegyekkel mutatnak korrelációt, hogy megoszlásukat milyen tényezők befolyásolják. Van, hogy a nyelvi környezet – láttuk, az *r* gyakrabban jelent meg szóvégen, mint mássalhangzó előtt –, sőt előfordul, hogy csak a nyelvi környezet, de a legtöbbször más tényezők is. Ilyen lehet a már megismertek közül, hogy hol nőtt föl, hol él valaki,

aztán az iskolázottság, a foglalkozás, a lakóhely, a jövedelem, a szülők iskolázottsága, de ilyen lehet a nem, az életkor, a vallás, a politikai hovatartozás is. Vagyis tulajdonképpen bármi, ami a társadalmat tagolja, a nyelvhasználatban is eltérésekkel kötődik össze.

A nyelvi különbségek annál erőteljesebbek, minél élesebbek a társadalmi törések. Ha szigorúak a határok a társadalmi rétegek között, akkor a nyelvben is markánsabbak az eltérések, például ha a társadalomban nagy a különbség a nők és a férfiak társadalmi szerepei között, akkor a nyelvhasználatban is nagyobbak lesznek az eltérések a nők és a férfiak beszéde között, és így tovább. A lényeg, hogy a nyelv hihetetlenül pontosan mutatja a társadalmi szerkezet és a társadalomban zajló mozgások, értékváltozások legrejtettebb sajátosságait is – éppen ettől olyan élvezetes a társasnyelvész munkája. (Vagy ettől is, mert nagyon sok minden más érdekessége is van még.)

Ebből a szempontból a lehető legszerencsésebb pillanatban vették föl annak a magyar kutatásnak az adatait, melynek nyelvészeti vonatkozásait a lift magyar utasa, KONTRA MIKLÓS elemezte. 1988-ban egy nagy szociológiai kutatás részeként nyílt rá alkalom, hogy pontos képet kapjunk arról, milyen társadalmi tényezők befolyásolják a kiválasztott nyelvi változók változatainak megoszlását. A kutatás **(MNSZV)** néhány tényezőre kiemelten figyelt, ilyen volt például az életkor (tízéves periódusokra bontva), a település nagysága, az iskolázottság, a nem. A vizsgálatot 18 év feletti adatközlőkkel, országos reprezentatív mintán végezték, ez azt jelenti, hogy a teljes akkori felnőtt magyar lakosságra érvényesek azok a megfigyelések, amelyeket az elemzések után kaptunk. Van tehát egy olyan történetünk a rendszerváltás előestéjének Magyarországról, amelyet a nyelvhasználat mesélt el nekünk. Különleges forrás, jócskán érdemes méríteni belőle.

Most azonban még egy fontos megjegyzés a kvantitatív szociolingvisztikáról, hogy megelőzzük a leggyakoribb félreértéseket. Amikor

azt mondjuk, hogy ez vagy az a tényező befolyásolja a nyelvhasználatot, az soha nem valamiféle determinációt jelent, hanem valószínűséget. Ha azt az eredményt kapjuk, hogy a fővárosiak minden vizsgált változó használatában sztenderdebbek a kisvárosok lakóinál, az mindössze annyit jelent, hogy ha valaki a fővárosban él, akkor nagyobb valószínűséggel választja a nagyobb társadalmi tekintélyű változatot, mint aki vidéken él.

Figyeljünk csak rá, mi mindent *nem* jelent ez a mondat. Nem jelenti, hogy minden fővárosi mindig sztenderd, a vidékiek pedig soha. Nem jelenti, hogy minden fővárosi sztenderdebb minden vidékinél. Nem jelenti azt sem, hogy ugyanaz az ember, akár fővárosi, akár vidéki, ne választhatná hol a sztenderd, hol a nemsztenderd változatot. Arra is nagyon fontos figyelni, hogy a nyelvhasználatot meghatározó tényezők egymással is kölcsönhatásban lehetnek, fölerősíthetik, gyengíthetik, de akár el is fedhetik egymást, ezért együttes hatásukat is vizsgálni kell.

Ezek a tapasztalatok a nyelvnek egy rendkívül fontos tulajdonságára vetnek fényt: arra, hogy a nyelv nem kategorikus, hanem valószínűségi mutatókkal jellemezhető szabályok szerint működik. Mielőtt azonban erről beszélnénk, a nyelvhasználati sokféleség további fajtáival is meg kell ismerkednünk. Addig is érdemes eltöprengeni azon: nem érdekes, mennyi nyelvi finomságot, rejtett társas jelentést tudunk precízen szövegeinkbe kódolni és értelmezni úgy, hogy a nyelvi sokféleséget rendszerező szabályokról legfeljebb nyelvészeti leírásokból értesülünk? Hogyan csináljuk ezt? És különben is, „ez a sok szépség mind mire való?” A válasz megtalálásában sokat segítettek az Ann Arbor-i szállodai lift még be nem mutatott két nyelvészének, LESLEY MILROYNAK és JAMES MILROYNAK a kutatásai. Nézzük, hogyan.